

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)/Cilt 7-Sayı 1

Sorumlu Yazar: Doç. Dr. Meryem ARSLAN / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, meryemarslan2078@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1621-0286

Atıf: Arslan, M., (2023), Kızılyer’de Yaşatılan Pişi Yapma ve Yağ Yakma Geleneği Üzerine, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (1), s. 84-103.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 12 Nisan 2023 / 12 Mayıs 2023

Araştırma Makalesi

ISSN:2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1281624

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

KIZILYER’DE YAŞATILAN PİŞİ YAPMA VE YAĞ YAKMA GELENEĞİ ÜZERİNE

Öz

Bu çalışmada Eski Türk Dini ile bağlantılı olduğu düşünülen yağ kokutma ve onun zamanla değişmiş ve dönüşmüş şekli olan pişi yapma âdetine yer verilmiştir. Çıkış tarihi tam olarak tespit edilemeyen pişinin, Anadolu ve Anadolu dışında, ölü aşı, ölüyü anma yemeklerinde özellikle yapıldığı araştırmalarla ortaya konmuştur. Ancak bu çalışmalarda Denizli ve yöresindeki pişi yapma âdetiyle ilgili bilgilere yeterince yer verilmediği görülmüştür. Hem bu alanla ilgili çalışmalara katkı sunmak hem de pişinin ve yağ kokutmanın yalnızca ölüm sonrası değil dinî bayramlardan bir gün önce de ataları anmak için yapıldığı vurgulamak amaçlanmıştır. Bu amaçla Kızılyer’deki pişi yapma âdetine ve yağ yakma/kokutmaya özel olarak değinilmiştir. Konu kapsamında Eski Türk inancı, kurban sunusu, kurban sunulan varlıklar, kurbanın renklerinin önemi, atalar kültü, ölü aşı gibi uygulama ve inançlarına da kısaca değinilmiştir.

Çalışmanın sonucu olarak da Kızılyer’de pişinin ve yağ kokutmanın ölünün üçü, beşi, yedisi, kırkı, elli ikisi ve yıldönümü gibi törenlerinde yapıldığı belirlenmiştir. Bu törenlerde onlar, dönemin şartları gereği yufka arasına sargı yapılarak konu komşuya dağıtılmıştır. Ayrıca pişinin dinî bayramlarda, özellikle bayramdan bir gün önce yapılmasına büyük önem verildiği tespit edilmiştir. Pişinin yapılamaması durumunda çok az bir yağ ateşe atılarak veya gömülerek yağ kokusunun çıkması sağlanmaktadır. Bununla kokunun mezardakilere ulaşması ve onların aile efradı tarafından hatırlanmışının düşünülmesi istenir. Pişi yapamayanlar, bayram öncesi ekmek, gofret, tahin gibi çeşitli yiyecekler dağıtsalar bile yağ kokutmayı da ayrıca gerçekleştirmeye çalışırlar.

Pişi yapma ve yağ kokutmada, Eski Türk Dininde kurbanların sunularının Tanrı’lara ulaştırılmasında aracı olan ateşi kuvvetlendirme özelliği yatsa gerektir. Çünkü ateş güçlü yanar ve yükselirse sunulan kurbanın kabul edildiği düşünülür. Yine yağın yakılmasıyla ortaya çıkan koku da ataların hatırlanması için aracı

rolündedir. Pişi yapma ve yağ kokutmada da ateş kültü, ocağı koruduğuna inanılan Umay Ana ve atalar kutsanmakta ve onların öfkelerine maruz kalmamaya çalışma hâkimdir.

Çalışma kapsamında Kızılyer’de pişi, pişi yapma, yağ yakma, yağ kokutma, mezardakiler umma, ölü hayrı, yufka sargısı, pişi sargısı, hayır, Kuran (küçük mevlit töreni), mevlit, lokma hayrı, pişi dağıtma gibi söz varlığı da oluştuğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Dini, Türk mitolojisi, Türklerde kurban sunusu, atalar kültü, pişi yapma, yağ yakma/kokutma.

ON THE TRADITION OF MAKING YEAST DOUGH FRIES (PİŞİ) AND BURNING OIL IN KIZILYER

Abstract

In this study, oil smelling, which is thought to be related to the Old Turkish Religion, and the tradition of making yeast dough fries (pişi), which has changed and transformed over time, are included. It has been revealed by the research that the yeast dough fries (pişi), whose origin date cannot be determined exactly, is made in Anatolia and outside Anatolia, especially commemoration food held after the dead. However, in these studies, it has been observed that the information about the tradition of yeast dough fries (pişi) in Denizli and its region is not sufficiently included. It is aimed both to contribute to the studies in this field and to emphasize that the cooking and oil smelling is not only done after death but also the day before religious holidays to commemorate the ancestors. For this purpose, the custom of making yeast dough fries (pişi) and oil smelling in Kızılyer have been specifically mentioned. Within the scope of the subject, practices and beliefs such as the Old Turkish belief, sacrifice, sacrificial sacraments for sacrifice, the importance of the colors of the sacrifice, the cult of ancestors, foods for death are also briefly mentioned.

As a result of the study, it was determined that cooking and oil smelling were performed in ceremonies such as the third, fifth, seventh, fortieth, fifty-second and anniversary of the dead in Kızılyer. In these ceremonies, the subject was distributed to the neighbors by wrapping the yufka (thin sheet of dough) in accordance with the conditions of the period. In addition, it has been determined that great importance is attached to making yeast dough fries (pişi) on religious holidays, especially the day before the feast. In the event that it cannot be cooked, a little oil is thrown into the fire or buried, so that the smell of oil is released. With this, it is desired that the smell of oil reach those in the grave and it is thought that they are remembered by their family members. Those who cannot cook, even if they distribute various foods such as bread, wafers and tahini before the feast, they also try to make oil smelling.

It must be because of the fire-strengthening feature, which is a tool in making yeast dough fries (pişi) and smelling oil, and in delivering sacrifices to the gods in the Old Turkish Religion. Because if the fire burns strong and rises, it is considered that the sacrifice is accepted. Again, the smell that comes out with the burning of oil also plays the role of an intermediary for remembering the ancestors. The cult of fire, mother Umay, who is believed to protect the hearth, and the ancestors are blessed in cooking and smelling oil, and trying not to be exposed to their anger is dominant.

In the study, it has been determined that vocabulary such as yeast dough fries (pişi), making yeast dough fries, burning oil, smelling oil, hoping for those in the grave, preparing of foods for reaching to dead, wrapping the yufka (thin sheet of dough), wrapping the yeast dough fries, charity, Quran (small mawlid ceremony), mawlid, charity of a kind of yeast dough fries and sharing with others yeast dough fries in Kızılyer.

Key Words: The Old Turkish Religion, Turkish mythology, sacrifice in Turks, cult of ancestors, yeast dough fries (pişi), smelling oil.

Giriş

Eski inançlar, gelenekler içerisinde çoğu zaman farkında olunmadan yaşatılabilir. Türklerin de günlük yaşamlarında eski inançlarının izlerini bulmak mümkündür. Bunlar, genellikle folklorik araştırmalarla ortaya çıkarılmaktadır. Bu araştırmalar göstermektedir ki yeni nesiller tarafından akıl ve mantık dışı bulunabilen, İslam dininin etkisiyle de gittikçe kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bu uygulamalar, *alışkanlık gereği, büyüklerden öyle*

görüldüğü içingibi nedenlerle yine de yaşanmaya ve yaşatılmaya devam edilmektedir. İnan, müslüman Türklerin eski yerli dinlerinin kalıntıları yanında Orta Asya Şamanizm'den kalma, İslam dinî ile alakası olmayan, amadinden imiş gibi ifa edilen âdet ve geleneklerin (ölüm kültü, ıdık ve saç kurbanları, ağaca bez bağlama gibi) Türkiye'de folklor tetkikleri ilerledikçe ortaya çıkarılabileceğini belirtir ve onların bir kısmının toplum için zararsız örf ve adetler hâline gelerek dinî inançlarla alakasını kaybettiğini vurgular. Hatta birçok Şamanizm âdet ve inançlarını tespit etmesine rağmen Kaşgarlı Mahmut'un hiçbir yerde "nağuzu billah" (neuzubillah) diyerek müslüman Türkleri onlardan uzak tutmaya çalışmamasını, onların eski dinî inançlarla alakasının kalmadığını onun tarafından da fark edilmiş olmasına bağlar. Bu da İnan'a göre Şamanizm kalıntıları olan bu tip adetlerin daha XI. yüzyılda İslami bir şekle bürünmüş olmasından kaynaklanır (İnan, 1952: 22-30). Yine Aslan da eski inanç pratiklerinin İslami bir kisve altına girdiğini ve yer yer sembolik bir vasıf kazanarak masallarda, fıkralarda ve köy seyirlik oyunlarında bir motif hâlinde varlıklarını sürdürdüğünü (Aslan, 2006:246) belirtir. Anlaşıldığı gibi eski Türk inanç sistemi Müslüman Türkler arasında günlük yaşamda, ölüm, doğum, düğün, sünnet gibi geçiş aşamalarında, bayramlarda örf ve âdetler şeklinde bir sembol ve uygulamanın içinde yaşatılmaktadır. Bunların belirlenerek Türk mitolojisiyle karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi, onların Türk yaşamındaki önemleri yanında onlarla ilgili birikimlerin, varyantların ortaya konmasına ve hatta unutulmamasına da yardımcı olabilir. Eski Türk dininden izler taşıdığı düşünülen uygulamalardan birisi de pişi yapma ve yağ yakma/kokutmadır. Bu âdet, Orta Asya'dan Balkanlar'a adlı bir çalışmada zengin örneklerle Tufantoz tarafından ele alınmıştır (Tufantoz, 2008). Ancak Denizli'de de yaygın bir uygulama sahası olan bu geleneğin bu çalışmada örneklenmediği görülmüştür. Özelden bu çalışmaya genelde de Müslüman Türkler arasında yaşatılan eski Türk izleriyle ilgili yapılacak çalışmalara veri sağlamak için bu makalede Kızıyer köyündeki pişi yapma ve yağ yakma âdetine yer verilmiştir. Konu, pişi yapmanın betimlenmesi yanında eski inançlarla bağlantılarının neler olabileceğine dair görüşlerle incelenmeye çalışılmıştır. Söz gelimi neden yağ yakıldığı, ölü ile yağ yakmanın arasındaki bağın ne olduğu, anma törenlerinde ateşin niçin önemli olduğu sorularına cevaplar aranmıştır. Daha öz ifadeyle bir kez daha vurgulamak gerekirse çalışma uygulama örneği olarak Kızıyer'le sınırlandırılmıştır, ancak âdet köy sınırlılığıyla betimlenmemiş, Türk mitolojik öğeler açısından yorumlanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Kızıyer Mahallesi

Günümüzde Denizli ilinin bir mahallesi olan Kızıyer'in ne zaman kurulduğu ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak onun 16. yüzyılda yerleşim yeri olduğu, nüfusunda ciddi azalma olsa da 17. yüzyılın ilk yarısına göre ikinci yarısında yeniden artmaya başladığı tapu tahrir ve avarız defterlerinden öğrenilmektedir. Buna göre Kızıyer, Honaz'a bağlı bir köydür. 16. yüzyılda 42 hane, 9 mücerret ve 1 kara şeklinde kayıt edilmiştir. Kayıttan onun en az 177 nüfuslu bir köy olduğu anlaşılmaktadır. 1623 tarihli avarız defterine göre Kızıyer'in nüfusu oldukça azalmıştır ve 1678 tarihli avarız defterindeki bilgilere göre nüfusu 50 yılda çok az artmıştır. 1623 tarihli defterde neferan sayısı 6; hane 1,5; reaya neferan 6 ve ödediği vergi hane başına 4 olarak yazılmışken; 1678 tarihli deftere göre neferan sayısı 8; hane 2; reaya neferan 8 ve ödediği vergi hane başına 4 olarak kaydedilmiştir (Ünal, 2007: 103-110; Parlaz, 2007: 142-148). Yakın dönemdeyse önce köy, daha sonra belediye ve günümüzde de mahalle statüsüne dönüştürülmüş¹ bir yerleşim yeridir. Nüfusu 1000'nin üzerindedir (<https://www.nufusune.com/150547-denizli-honaz-kizilyer-mahallesi-nufusu>).

¹18 Ekim 1995 tarihinde belediye statüsü alarak beldeye dönüştü. 12 Kasım 2012'de TBMM'de kabul edilen 6360 sayılı kanun ile mahalle olmuştur (https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z%C4%B1yer,_Honaz).

İlgili defterlerden orada yaşayanların kimliklerine dair bir bilgi bulunamamıştır. Ancak yerleşenlerin yörük-Türkmen oldukları söylenebilir. Bölgeye yörükler, 13. yüzyılda yoğun bir şekilde gelmiştir. Coğrafyacı İbn-Said 448 (ölümü 1274 veya 1286), bunlardan yalnız Denizli bölgesinde yaşayan Türkmenler'in 200 000 çadır kadar olduklarının rivayet edildiğini yazar. Bu Türkmenler Bizans topraklarına akınlar yapıyorlar, elde ettikleri tutsakları satıyorlardı. Bununla beraber bu Türkmenler hayatlarını yalnız akıncılık yapmakla geçirmiyorlar, yaptıkları kilimleri de harice satıyorlar, Mısır'a ve başka yerlere kereste gönderiyorlardı (Sümer, 1972: 161-162). Köyün yerleşiminde de bu göçlerin etkisi olmalıdır. Köyde yaşayan aileler, geçmiş dönemlerden kalma adet, inanç, uygulamalarını da göçle getirmişlerdir. Bunlardan biri de ölü aşıları ve ölüyü anmalarda özel bir yeri olan pişi yapma ve yağ yapma geleneğidir.

2. Konunun Temel Kavramları

Pişi yapma ve yağ kokutma geleneğinin anlaşılabilmesi için Türklerde kurban, Gök-Yer/Su-Atalar Tanrısı/Ruhları, tös, ölü, ateş kültü hakkında da bilgi verilmesi gerekmektedir:

2.1. Türklerde Kurban: Türkler, gökte², yer suda³, ve yeraltında⁴ Tanrı ve Ruh'ların bulunduğu inanır (Çoruhlu, 2002:16-52). Ancak inanç sistemleri yalnızca bu Tanrı ve Ruh'larla sınırlı değildir. Çünkü Türkler için Tanrı ve Ruh'larla bağlantı kurma yeterliliğine sahip varlıklar da temsil ettikleri Tanrı ve Ruh'lar kadar değerlidir. Bundan dolayı ataların/ölülerin ruhları, dağ, ateş, ırmak, su, ecdat, bayrak, tös ve kuş gibi varlıklar da Gök Tanrı, Ülgen, Umay Ana, tabiat Ruhları gibi Tanrı ve Ruh'ları kendilerinde gizledikleri veya onları temsil edebildikleri için kutsaldır (Güngör, 2010: 37; Rouxs, 1994: 110-215; Akgün, 2007: 141). Çoruhlu, bu kutsallardan yola çıkarak Türklerin Gök-Yer/Su-Atalar⁵ şeklinde formüle edilebilecek bir Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını belirtir (Çoruhlu, 2002: 17)⁶. Türkler, bu Tanrı/Ruh'lara bazen sevgilerini kazanmak bazen de öfkelerinden korunmak için kurbanlar sunmuşlardır. Mitolojik öğelerin yer aldığı destanlardan, seyyahların anlatılarından, arkeolojik kazılardan, kurbanla ilgili kullanılan söz varlığından ve günümüzde yaşayan âdet ve geleneklerden Türklerdeki kurbanın detaylarına dair fikirler edinilebilir⁷. Buna göre

² Gökte, Gök Tanrı, Güneş veya Ay Tanrısı, Ülgen, Yayık, Suyla, Karlık, Utkucu, Yıldırım Tanrısı, Savaş ve Hastalık Tanrıları (Çoruhlu, 2002: 22-32) bulunur.

³ Yer-Su'da, Yo Kan, Talay Kan, Umay, Ana Maygıl ve Ak-Ene, ateş, ev Ruhları (Çoruhlu, 2002: 33-52) vardır.

⁴ Yer altında Erlik (Çoruhlu, 2002: 52) bulunur.

⁵ Çoruhlu'ya göre Türklerde tek Tanrı inancı net değildir. Tanrı tasavvuru, Gök-Yer/Su-Atalar kültürleri ile birlikte görünmektedir. Çünkü Türklerde inançlarda Gök Tanrı'nın yanı sıra Yer Tanrı'dan ve Tanrısal nitelikler taşıyan Ruhlardan da söz edilmektedir. Bundan dolayı Türklerin inanç sistemi Gök-Yer/Su-Atalar şeklinde formüle edilmiştir. Bu inanışta, evren, dünya, öteki dünyayla ilgili inançlar ve düşünceler de yer almaktadır. Böylece ortaya çıkan bu büyük ve karmaşık bütün, ya doğrudan doğruya mitoloji kapsamına girmekte ya da çeşitli mitolojik öğeleri içermektedir (Çoruhlu, 2002: 31).

Çoruhlu ayrıca bu inancın Sümer ve Yunan mitolojisindeki benzerliklerine de dikkati çeker: Gök Tanrı ya da bazı topluluklarda zamanla onun yerine geçen Ülgen, Yunan mitolojisindeki Zeus (Tanrıların Tanrısı), Sümerlerdeki Anu'ya karşılık gelmektedir. Türk diniyle ifade edilen Gök Tanrı-Yer-Su-Atalar şeklindeki Tanrı tasavvuru, Sümerlerde de vardı. Anu-Enlil-Ea üçlüsü, Gök-Yer-Deniz Tanrılarını simgeliyordu. Bu şekli Hititler de benimsemişti. Benzerlikler nedeniyle bazı araştırmacılar, MÖ III. bin yıldan bu yana, hatta daha erken dönemlerden beri Mezopotamya mitolojisi ve kültürüyle Hazar ve Altay kültürleri arasında birtakım ilişkiler olduğuna dikkat çekmişti (Çoruhlu, 2002: 24).

⁶ Türk mitolojisindeki inanç yapısına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Çoruhlu'nun görüşü Gök Tanrı ile diğer ruh ve Tanrı'ların arasındaki ilişkiyi anlatması ve Gök Tanrı'nın yine en önemli ve üst Tanrı olması hiyerarşinin nasıl olduğunu göstermesi açısından daha kapsamlı ve açıklayıcı bulunmuş ve onun görüşüne yer verilmiştir. Yine Eberhard'ın geleneksel Türk dinini, Güneş Ay kültürlerinden müteşekkil Türk Gök Dini, olarak tanımlaması (Güngör, 2012: 24) da bu görüş için bir başka kabul niteliği taşır.

⁷ Bu konudaki detaylı bilgiler için bk. İnan, 1976; İnan, 1986; Eren, 2015; Bekki, 1996; Akgün, 2007; Esin, 1978; Çoruhlu, 2002; Güngör, 2010; Küçük, 2013; Yeşildal, 2015.

Türkler, kanlı⁸ ve kansız kurbanlar sunmuşlar ve bunları da rastgele değil Tanrıların istediklerini düşündükleri şekilde yapmaya çalışmışlardır.

Kansız kurbanlar, kan akıtılmadan yapılan kurbanlardır ve bunlar saçılar şeklinde sunulmuştur. Saçının, yalma (ağaçlara ve şaman davuluna bağlanan paçavralar), tösleri (ongon) yedirme (ağızlarını yağlama), ateşe yağ atma ve şarap serpmeye gibi çeşitleri vardır. Saçmak fiilinden gelen sözcük, saçılan şey demektir. Saçı, avcı, toplayıcı, göçebe veya yerleşik yaşamdaki dönemlere göre farklılıklar gösterse de temelde elde bulunan ve uğraşı sonucu elde edilmiş ürünlerden oluşur. Avcılık devrinde avın kanı, yağı ve eti; çobanlık devrinde süt, kımız ve hayvanların yağı; çiftçilik devrinde darı, buğday, çeşitli meyveler saçısı için kullanılmıştır (İnan, 1986: 167). Bir anlamda kansız kurban olan saçısı, insanların sahip oldukları ve üretebildikleri her türlü gıda maddesi nevinden şeylerin Tanrı'ya hediye edilmesidir (Bekki, 1996: 18). Buna göre yaşanan mekânları kötü ruhlardan, afetten koruyan ve insanlara yardımcı olmak ile yükümlü olan Umay ve Ayısıt'a, evlerin temizlenmesi ve elde bulunan ürünlerle kansız kurbanlar sunulmuştur. Yayık aldırma töreninde sağılan ilk süte katılmış bulgur, serpmeye yoluyla Yayık Tanrısına kurban edilmiştir. Yıldırım Tanrısına da süt ya da ayran saçısı yapılmıştır. Orman Ruhuna sunulan kansız kurban, ağaçlara bağlanan bez parçaları veya hayvan kürkleridir (Güngör, 2010: 325-328; Güngör, 2012: 73; Çoruhlu, 2002: 30-31; Küçük, 2013: 112; Akgün, 2007: 142; Temiz, 2007: 98).

Atalara, hem kanlı⁹ hem de kansız kurbanlar sunulmuştur¹⁰. Türkler atalar kurbanını onların mezarı yanında, heykele dönüştürülmüş tös adı verilen şekillere de sunmuşlardır (Akgün, 2007: 146; Yeşildal, 2015: 161).

Türklerin kurban sunularında görev alma ve tören yerinde bulunma da kurala bağlıdır. Buna göre Tanrı'lar için canlı kurbanlar, kamlar tarafından; kansız kurbanlar (cansız) da yaygın olarak kadınlar tarafından sunulur. Verbitski, Altaylarda Ülgen'e yapılan kurban töreninin kayın ormanında yapıldığını, bu törene yalnızca erkeklerin katıldığını, kurbanı kamın sunduğunu ve onun da erkek olması gerektiğini, puta kurban edilen hayvanın etini kadınların yiyebilmelerine rağmen kurban kesilme yerlerine 50 adımlık uzaklıkta beklemek durumunda olduklarını, ancak kızların ise kurban kesilme yerinde bulunabildiklerini belirtmiştir. İduk kurbanında da adanılan kurbanın bağışlanmasında da kadınlar bulunmaz. Hatta bu hayvana kadınlar dokunamaz, binemez (akt. Akgün, 2007: 144-145). Beltir boyunda ise kurban ayinlerinin, kadın ayağı değmemiş mukaddes bir dağ tepesinde yapılması (Bekki, 1996: 23) da bu inançla bağlantılı olmalıdır. Saliev'in verdiği, *Kırgızlarda kırkinci veya*

⁸ Türklerde, at, aygır, kısırak, koyun, koç, deve, ren geyiği, sığır kanlı kurban için sunulabilir. Canlı kurbanların sunuş şekillerinde kan dökülüp dökülmemesi Tanrı'larla ilgilidir. İskitlerden itibaren Türk halklarında yaygın olarak görülen kan dökmeden canlı kurban etme gökle ilgili Tanrı'lar için; toprağa kan akıtılarak yapılan canlı kurban ise yer ve yerle ilgili diğer kutsal varlıklar içindir (Esin, 1978: 101; Akgün, 2007: 142). Gök Tanrı'ya başlangıç dönemleri hariç kan akıtılmadan genellikle boğularak ve hayvanların ses çıkartmalarına izin verilmeden kurban yapılmıştır. Yakut Türkleri için kötü ruha sahip Beyaz Yaratıcı'ya canlı, ama öldürülmeden bırakılan ve ıduk (salıverilmiş) adı verilen etinden, sütünden yararlanılmayan, yük için bile kullanılmayan hayvanlar kurban edilmiştir (Bekki, 1996: 18; Çoruhlu, 2002: 27). Ülgen, kanlı kurban ister; Umay Ana, Ayısıt, Orman, Yayık ve Yıldırım Tanrı'ları, kansız kurban ister. Beyaz Yaratıcı, canlı, ama öldürülmeden bırakılan kurbandan memnun olur (Güngör, 2012: 35-38, 71; Çoruhlu, 2002: 27-32; Küçük, 2013: 112; Bekki, 1996: 18). Ata ruhlarına kanlı ve kansız kurbanlar sunulabilir (Yeşildal, 2015: 161; Akgün, 2007: 146). Erlik, kanlı kurban ister. (Çoruhlu, 2002: 30-31,32; Küçük, 2013: 112).

Türklerde insan kurbanına da rastlanmaktadır. Türklerde insan kurbanı da atalara öteki dünyada hizmet etmesi için yapılmıştır. Bunlarla ilgili iki kaynak Bizans elçisi Valentin'le Herodot'tur (akt. Bekki, 1996: 21-23; Ögel, 2003: 569-570).

⁹Roux'a göre Türkler atalarına saygı için at ve öküz kurban etmişlerdir (Roux, 1999: 195).

¹⁰ Bir ahlâk dini sayılabilecek Budizm'de; davranışların ahlâkî olmasını sağlayacak esaslardan biri de canlı varlıkların öldürülmemesidir. Bu nedenle Budizm'de makbul olan kurban kansız olanıdır. Bunların başında süt, çiçek, pirinç gelmektedir. Budistlerin sunak yerleri Buda heykelleridir. Kansız kurbanlar, Bekki'ye göre Budizm'den kaynaklanmış olabilir (Bekki, 1996: 26-27).

yirminci günü yakın akrabalar, ölen kişinin mezarına gider. Yanlarında yemek götürerek veya mezarı başında kurban keserek yerler ve arkasından Kur'an okuyarak dua ederler. Eski geleneğe göre mezar başına sadece erkekler gider (Saliev, 2020: 114), bilgisinde de bu âdetin sürdürüldüğü görülür.

Canlı kurbanın eti ve kemiklerinin yanı sıra saçlarının yakılması, Türklerde kurban konusunda vurgulanması gereken diğer bir husustur. Bununla ateşin, kurbanı, göğe veya adandığı Ruh'a ulaştırması ve onu temizleyip, hastalıklardan arındırması hedeflenir (İnan, 1986: 68-71; Akgün, 2007: 147-148).

Türkler açısından kurban edilecek hayvanların renkleri de önemlidir. Canlı kurbanlarda boz, kızıl, ak ve sarı renkli hayvanlar daha çok tercih edilmiştir¹¹. Ögel'e göre beyaz renkli kurbanlar iyi Ruh'lara/Tanrı'lara sunulur (Ögel, 2003: 550; Bekki, 1996: 30) Yine Yeşildal'ın verdiği bilgiye göre ak, gök, kırmızı gibi açık renkler Ülgen için, kara rengi de Erlik için tercih edilir (Yeşildal, 2015: 268). Türk boyları arasında derlemeler yapan Radloff da Türklerin en yüce Tanrı'ya boz renkli atları, ondan sonra gelen Ruh'lara ise kızıl renkli atları kestiklerine dair (akt. Üren, 2015: 70) notlar almıştır¹².

Türklerde kurbanla ilgilidiğer sözler yağış, iduk, bayçar, boğuzlaga¹³, tayılga¹⁴, Allahlık olarak belirlenmiştir. Bayçar, kanlı, kansız her türlü kurbanı karşılayan genel bir kavramdır. İduk¹⁵, kesilmeden Allah için bırakılan hayvan kurbanıdır¹⁶ ve Gagauzlar arasında buna Allahlık¹⁷ denir. Yağış, kurbanın yakılmasından kaynaklı, yakmak eyleminden oluşmuş bir addır¹⁸. Yağış, Kaşgarlı tarafından İslam'dan evvel Türkler'in adak için, yahut Tanrı'lara

¹¹ Gök Tanrı'ya beyaz at, beyaz öküz, boz at kurban edilmiştir. Yine Ülgen'e boz renkli at, kısrak; Erlik için kara at kesilir. Gökyüzü Tanrılarının beyaz yanında kırmızı renkli hayvanları da istediği belirtilir. Beltirler de beyaz bir oğlağın belini kırarak bağtırmadan kurban etmişlerdir. Kırgızların Manas destanında Semetey, babasının mezarında ak-boz kısrak kestirir. Şaman, hastalıklardan ve çocuğu olmamadan kurtarmak için kafasının yarısı kara olan beyaz ineği kurban sunacağı, diye dua eder. Sarı renkli hayvanların kesilmesi de Türk mitolojisinde önemlidir. Yine hastalıkta kızıl inek kesip kurban sunacağı gibi ifadeler kurbanın renklerinin de önemli olduğunu gösterir (Bekki, 1996: 16-27; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Erlik>).

¹² Kanlı kurbanların renklerinin saç yapılacak ürünlerin seçimini etkilediği varsayılmaktadır. Çünkü saç için seçilen ürünlerde süt, buğday, bulgur, un ve belki de helva akı; pişi, lokma kızılı; darı/mısır da sarıyı temsil edebilir niteliktedir. Burada, konunun ayrıca incelenmeye değer olduğu bilgisiyle yetinilecek ve bu hususlara değinilmeyecektir.

¹³ Boğuzlaga, hayvanların boğazlanarak kurban edilmesidir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bay%C3%A7ar>).

¹⁴ Tayılga, boğularak yapılan hayvan kurbanıdır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bay%C3%A7ar>).

¹⁵ Eröz'e göre adak sözcüğü iduk sözcüğünden oluşmuştur (Eröz, 1980: 211-216). Görüş sözcüğün etimolojisi, ses değişimleri açısından tartışılabilir olsa da Anadolu'nun çoğu yerinde yapılan şeker, pişi toplama ve dağıtma töreninin adak ile ifade edilmesine bir yorum yapma fırsatı vermesi açısından değerli bulunmaktadır

¹⁶ Detaylı bilgi için bk. Aslan, 2006.

¹⁷ Allahlık, Allah'ın adamı gibi ifadeler, mecazen Anadolu ağızlarında dünyalık bir hırsı, amacı olmayan, kendi hâlinde kötülük düşünmeyen kişiler için de kullanılmaktadır. Bir anlamda kendini Allah yolunda kurban eden insanlar anlamıyla algılanmaktadır.

¹⁸ Uygun'a göre *Yahudiler'de de kurbanlar yakılmıştır. Kuzu, ekme bu amaçla kullanılmıştır. Hititlerde de ekme, çeşitli yiyecekler, yağ, bal, meyve, bira ve şarap gibi çeşitli takdimeler bulunmaktadır. Bunlarla Tanrı'ların karınlarının doyurulduğuna inanılmıştır. Hititler, Tanrı'nın yanlarına gelmesini sağlamak için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Evlerinin önüne bir yol yaparak bu yolun üzerine bal, yağ gibi hoş giden nesnelere koymuşlar, güzel kokulu bitkileri yakarak tütsü yapmışlardır. İnşa edilen yapıların temel çukurlarına ince yağ, yağlı ekme, tereyağı, susam yağı, bal, tuz, çeşitli tahıllar, kuru sebze ve meyveler bırakmışlardır. Yapılan sunağın altına ise Yapı Tanrıçası ve dört oğlunun heykelleri, yapıyı korumak ve yapının ölümsüz olmasını sağlamak için konulmuştur. Bir başka kültür olarak karşımıza çıkan Yunan geleneğindeki kurban usulünde ise kurban edilen hayvanın etlerinin törene katılanlar tarafından yenilmesi, hayvanın kendi yağı ile sarmalanmış iç organlarının ise mezbah üzerinde yakılarak dumanının Tanrı'ya ulaştırılması yer alır. Görsel bir etkinliğe dönüşen kurban ritüeli, kurban edilen hayvanın etlerinin katılımcılar arasında paylaşılması ile sona erer. İran kültüründe de iç yağı sunumu görülmekle birlikte, burada sunu kutsal kabul edilen ateşe takdim edilir. Üçlü bir kurban sunumu olarak kuru ve temiz bir odun, tütsü ve hayvan yağından bir parça ateşe sunulmuştur. Tahta*

yakınlık elde etmek için kestikleri kurban, anlamıyla açıklanır (Atalay,1985:65; Bekki, 1996: 18-22; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bay%C3%A7ar>; Akgün, 2007: 139-153).

2.2.Töz/Tös: Fiziksel olanın dışında ona sahip olan ve onu oluşturan görünmeyen varlığın ne olduğu, neye benzediği insanların ilk çağlardan beri merak ettikleri unsurlardır. Aristo bu varlığın fiziksel olandan bağımsız olduğunu düşünür. Platon'a göre ise fiziksel olan idealar alemindeki unsurların yansımasıdır. Arkhe, Thales'e göre su, Anaximenes'e göre hava, Herakleitos'a göre ateştir. Empedokles, bunlardan her birini arkhe olarak kabul etmek yerine, toprakla birlikte dördünün kâinatın ana maddesini teşkil ettiğini belirtir. Bu görüş de yaygın olarak kabul edilmiştir (Tuğcu, 2000: 48; Karlıağa, 1991: 149-150). Eliade'ye göre kutsal, yani görünmeyen, ama bulunduğu inanılan varlık, kendisini, kendinden farklı bir şeyle ifade eder, eşyalarda, mitlerde, simgelerde açığa çıkarır. Bundan kaynaklı olarak kutsal bir taş, Vişnu'nun bir avatar'ı, jüpiter'in bir heykeli veya Yahve'nin bir görünümü, inananlar tarafından hepsi gerçek ve eksik olarak kabul edilir, çünkü her hâlükârda kutsal, kendisini sınırlı ve mücessem kılar. Kutsalın tezahürlerinin her şeyde olmasını mümkün kılan bu cisimleşme paradoksu dinî tarihte, her yerde bulunur (Eliade, 2005: 51-52). Türklerde de görünmeyen, ama olduğuna inanılan varlık, yerin ve göğün sahibi olarak ifade edilir ve iyi olan yukarıda, kötü olan da yer ve altında olarak kabul edilir. Gök Tanrı, Yer-Su ve Erlik olarak adlandırılan bu varlıklar, doğada yine dağ, ateş, ırmak olarak da temsil edilebilirler (Çoruhlu, 2002). Maraşlıoğlu'na göre Türklerin benimsediği dinlerde kültlere sembol olan varlık ve inanışlar Tanrı statüsünde değil Tanrı'nın tezahürü, Tanrı'dan gelen veya Tanrı'ya ulaştırandır. Bu varlıklar zamanla daha da somutlaştırılarak heykelciklere dönüştürülmüştür. Türkler bu amaçla Tanrı'ya ulaştırması için tösler (ongon) yapmışlardır. Moğollar bunlara ongon der. Özel günlerde töslar/ongon adı verilen bu heykelciklerin ağızlarına yağ sürülür. Bir anlamda yağ yedirilir. Bunun yanında töslere, yemekteki ilk lokma, hayvan sürülerinin ya da kısrakların ilk sütü de (Akgün, 2007: 146) yedirilebilir. Hakaslar da balballarını önlerine yiyecek koyarak, ağızlarına smetana adı verilen kaymağı sürerek (Yeşildal, 2015: 161) onları beslerler. Güngör'e göre töslar, atalar kültüyle ilgilidir. Türkler, atalarını, keçeden, paçavradan, kayın ağacı kabuğundan veya hayvan derilerinden semboller yaparak duvarlara asmışlar ya da torbalarda saklamışlardır. Onlara önemli bir yolculuğa veya ava çıkarken saçılar saçmışlar; ağızlarına yağlar sürmüşlerdir. Çin kaynaklarında bunlar Tanrı'ların tasvirleri olarak geçer; ancak bazı araştırmacılara göre bunlar, ölen yakınları temsil ederler. Ebu-I Gazi Babadır Han da tösların bir kimsenin yakını öldüğünde onun suretinde (kugurcak) yapıldığını ve saklandığını belirtmesi de onların atalarla ilgili olduğuna başka bir delildir (Güngör, 2012: 27-28).

Rubruck'a göre ongona yalnızca şaman yaklaşmalıdır. Kendisi ongonayaklaşmak istemiş, ama ciddi bir şekilde uyarılmıştır. Marco Polo da Türklerin öğle ve akşam yemeklerinde ufak bir yağlı et parçası olarak onu, tösların ağızlarına ve sonra kadınlarıyla oğullarının ağızına sürdüklerini (...) ve devamında[yağı] onların onuruna, bu Tanrı'nın yaşadığı evin kapısının ya da odasının önünde dağıttıklarını kaydeder. Gmelin de Yakutların kumaştan yaptıkları töslari/ongonları tahtadan yapılanlara göre daha çok sevdiklerinden bahseder. Ona göre Yakutlar, onlarayağ ve kan sürerler. Bundan dolayı onların kokusu çok ağırdır (Roux, 1999: 210-213). Adana'da da definden sonra eve gelince ölünün gıdası olsun diye bir fakire bulgur, yağ, soğan verilmesi (Başçetinçelik, t.y: 1) ölünün beslenmesini farklı bir açıdan gösterir. Yoğ törenlerinde ölünün ağızında bulunsun, ölünün ağızına değsin duaları da bu uygulamayı (Maraşlıoğlu, 2018: 10.) sözlü kültürde yaşatmaktadır.

çıkan her kral için, tapınakta tahta çıkışı şerefine ateş yakılır. Ateş için özel bir dua olarak Ateş Niyayışh yapılarak ateşe kuru odun, tütsü ve iç yağı sunulur ve beş vakit dua edilir (Uygun, 2019: 150-155).

2.3. Kült: Fransızca kökenli culte (Lat. Cultus) sözcüğü, bir grubun genel kabullerin ve alışılmışın dışında, az sayıda takipçisi olan, yerel bir Tanrı'ya ilişkin inançlar ve pratikler bütünü, tapınma anlamına gelir. Özü dinsel bir inanışı yansıtmaya rağmen bir din kapsamı ve özelliklerine sahip değildir ve bölgesel inanışlardır. Türk kültüründe de doğa üstü güçlere bazen saygı ve hürmet ve bazen de tapınma şeklinde görünen inançlar kült olarak adlandırılmaktadır. Bir anlamda kült, Türklerde tek Tanrı'yı anımsatan birer objedirler. Bunlar, sözlü geleneğin içerisinde nesilden nesile aktarılan kalıplaşmış, kökleşmiş davranışlardır (Maraşlıoğlu, 2018: 4-5). Dağ, ateş, ağaç, atalar ve ölümler kültü gibi çeşitleri vardır ve bunlar ile kozmik düşünce arasında bağ kurulmuştur. Burada atalar kültüne yer verilmiştir.

İbnFadlanSeyahatnamesi'nde,[Türkler] *Hiçbir şeye ibadet etmezler. Aksine büyüklerine (Rab) derler*, diyerek atalar kültünün varlığına işaret eder (Çoruhlu, 2002: 18). Eski Türklerle göre ataların ruhu yaşar ve onların doyurulması gerekir. Türkler bu amaç için de ölümden sonra yoğ adı verilen yemek verirler. İnan'a göre yoğŞamanist Türklerde *ölüler kültü* ile bağlantılı en büyük törenlerden biridir. Bu törende taamin yalnız dirilere değil, fakat ölümlere, bilhassa ölümlere, ikram edildiğine inanırlar. Türklerde ilk dönem metinlerinden itibaren takip edilebilen bu gelenek çağdaş Türk yaşamında da aktif olarak uygulanır (İnan, 1952: 21-23; Üren, 2015: 67; Yeşildal, 2015: 160-161; Akdağ-Sormaz-Özata, 2019: 552-557).

Ateş kültü, belli insan topluluklarının ateş etrafında geliştirdikleri ve hatta ateşi bizzat Tanrı veya Tanrı'nın tezahürü kabul ettikleri inançlar bütünüdür. Türklerde de ateşin, Tanrı Ülgen veya onun kızları tarafından insana öğretildiğine inanılmaktadır. Bu yüzden ona saygı gösterilmelidir (Maraşlıoğlu, 2018: 22). Türklerde ateşe olan inanç onu ihata eden ve ateş yerine de kullanılabilen ocak kavramıyla da ilişkilendirilmiştir. Bir anlamda ateş ve ocak, insanlarla Tanrı veya diğer Tanrı'lar arasında aracı bir varlık pozisyonundadır¹⁹. Kırgız Türklerinde ilk kez evlenenlerin ocağa yağ atması²⁰, Sibiryaya bölgesindeki Türklerin ateşin kirlenmesini önlemek için ocak ve çevresini temiz tutmaları bu saygının görünümüdür. Ateş, ışık özelliği ile de tutsülerde, mum yakmada yaşatılır. (Maraşlıoğlu, 2018: 3-37; Kumartaşlıoğlu, 2012: 39-96).

2.4. Ruh/İye:Tarihî dönemlerde Türkler, maddî olan herşey gibi yaptıklarının da ruhu (sahibi) olduğunave bunların da diri ve ebedî olduklarına inanmışlar.Tin/Tın, Kut, Sür ve

¹⁹Ateşe sunulan her kurban ateş tarafından yakılır. Aslında yakılan kurban, ateşin içinde kül olarak yok olmaz. Ateş, yaktığı şeyi dumanı ile gökyüzüne, gökyüzünde bulunan Tanrı ve Tanrısallara, göksel varlıklara ulaştırır. Dumanın gökyüzüne ulaşması, aynı zamanda kurbanın gönderilen Tanrı veya Tanrısallar tarafından kabul edildiği anlamına da gelir. Ateş, kurban gibi dua ve dilekleri de Tanrı ve Tanrısallara ulaştırır. Dolayısıyla dünya kültürlerinde ismi ne olursa olsun ateş ve ateşin korunduğu, muhafaza edilip söndürülmediği ocak, insanlarla Tanrı'lar arasında iletişim sağlayan ve aracı vazifesi gören bir Tanrısallık, dolayısıyla kutsal bir varlık konumundadır (Kumarlıtaşoğlu, 2012: 528).

²⁰ Uygun'a göre,ateşe yağ atmak, eski toplumlarda görülen bir inançtır. Bu inanca göre yağ, Tanrı'ların hakkıdır ve onlar, yakılan kurbanların kokusuna sinekler gibi üşüşürler. Bu inancın izlerini Hristiyanlık, Yahudilik ve günümüzdeki bazı dinsel uygulamalarda takip etmek mümkündür. Yağ aydınlanma beslenme gibi insanların ihtiyaçları için kullanılmakla birlikte hâlen birtakım uygulamalarla Tanrı'lara sunulması özelliğini korumaktadır. Bu açıdan Tanrı'ların yiyeceği olarak görülen ve kutsal bir sembol olan yağ sunumu uygulamasının araştırılması kurbanın menşelerini ve izledikleri kültürel ve dinsel süreçleri görmek açısından önem arz eder. Bunun sunulmasının kökenleri Tevrat'ta Âdem'in çocukları olan Habil ve Kabil'in Tanrı'ya sunumlarına kadar gider. Kur'an'da da olaydan bahsedilir fakat isimler verilmez. Kabil sunu olarak Tanrı'ya toprağın ürünlerinden, Habil ise sürüde ilk doğanların özellikle de yağlarından seçer. Tanrı Habil'in sunusunu kabul ederek, Kabil'in sunusunu reddeder. Buradaki kabul edilmiş işaret ise sunulan kurbanın ilahi bir ateşle yandığının düşünülmesidir. Tevrat'ta Habil'in özellikle de yağlarından Tanrı'ya sunumda bulunduğu belirtilir. Buradan hareketle ilk yağ sunumunun kökeni buraya da dayandırılabilir (Uygun, 2019: 150-153).

Süne gibi adları olan –ki bazen Türkler arasında bu adlar değişebilir- bu ruhlar, her biri iyi ve kötü gibi karşıt özellikler gösterirler. Tin, bütün canlı varlıklarda; Süne ve Sür, insanlarda; Kut ise her yerde bulunmakta ve cansız nesnelere kutsallık kazandırmaktadır. Tin vücuttan ayrılabilir ve ayrıldığı zaman ölüm olur; Ku, vücuttan ayrılınca ölüme sebep olmaz. Sü de insanın enerji, irade ve ruh durumlarında etkilidir ve uyurken insanın vücudundan çıkıp dolaşabilir (Küçük, 2013: 111-112).

Altay Türkleri'ndeki inançtan yola çıkarak izahatlar yapan Anohin'e göreyse ruhlar (Tanrı'lar), ilk ruhlar (=tözler/tösler ki bu terim öz, kök, temel, başlangıç anlamına gelir) ve yaratılmış olan ikinci derece ruhlar (=yayan neme ve neme) olarak ikiye ayrılır. İlk ruhlar, aru/arı ruh (tös) ve kara ruh (tös); ikinci derece ruhlar da aruu neme ve kara neme olarak çeşitlere ayrılır. Bunlar dışındaki bir tabaka da ata ruhları tabakasıdır. Bunlara da Körmös denir. Körmösler'in anne tarafından olanına Ozogı taydalar (dayı ata), baba tarafından olanına ise Kan adalar (esas öz atalar) denir. Körmös, bazen kötü ruhları da karşılar (Anohin, 1924). Körmeslerin, çoktan vefat etmiş şamanların ruhları olduğu da düşünülür. Körmesler, genelde yerin altında yaşarlar. Kişi, kendi körmeslerinin, yani geçmiş baba ruhlarının kötülüğünden kurtulmak için çareler arar (Bardakçı, 2020: 45).

2.5. Mit: Eliade'ye göre mit, bir yaratılış öyküsüdür. Bir zamanlar meydana geldiğine inanılan olaylara aitikutsal anlatımlardır ve bu yönleriyle topluma model oluştururlar. Bu anlatılar mitoloji içerisinde ele alınır. Anlatıların konularına göre alt disiplinleri bulunmaktadır: Teogoni, Tanrı'larla ilgili olay ve mitleri; Kozmogoni, evren ve Dünya'nın oluşumunu izah eden mitleri; Antropogoni, insan ve yaratılışı ya da ortaya çıkışı ile ilgili mitleri; Eskatolojide insan, evren ve Dünya'nın geleceği, kıyamet, ölüm ve ölüm sonrasını anlatan mitler-efsaneleri araştırır (Çoruhlu, 2020: 24).

3. Pişi Yapma ve Yağ Yakma Geleneği

İslamiyet'in emirlerinden biri olmayan ve bayram öncesi, kandil gibi özel günlerde ve ölümlerle ilgili törenlerde yapılan pişi ve yağ yakma geleneğinin ne zaman, nerede başladığı ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır²¹. Bununla birlikte bu geleneğin Anadolu'daki

²¹Şahinler'in çalışmasında geçen bir bilgiye göre bir pişi çeşidi olan boursaqın kaynağı, millî ve kültürel değerlerin tanıtıldığı Kazakh TV'deki bir programda, bir efsaneye dayandırılarak animasyon filmine dönüştürülmüştür. Bu efsane şöyledir: *Karanlık basınca çok yorulan askerler (sarbazlar) yere yatıp derin bir uykuya dalarlar. Amansız savaş devam ederken han, askerleriyle beraber düşmanı; dağın başka bir yamacına çekmeye çalışmaktadır. Komutanlar hanın ak çadırındaki sofrasında, çatışma hakkında istişare etmektedirler. Bu savaşın önemini anlatarak sabaha kadar uyumazlar. Askerlerden biri söz alır: "Biz şimdi düşmanla hangi taraftan savaşacağımızı konuşuyoruz ama askerlerimizin gücünden hiç bahsetmiyoruz. Yiyeceğimiz gün geçtikçe azalıyor. Yakında askerlerimize verecek yemek kalmayacak. Aç yiğit eyerin üstünde nasıl dik dursun, oku nasıl fırlatsın? Bunu bir düşünün." der. İçlerinden biri: "Doğru, yiğitler için hiç yemek kalmadı." der. Han birden yumruğunu masanın üstüne koyar ve konuşmaya başlar: "Açlığın bize dost olmadığını biliyorum. Bizim vazifemiz askerlere yemek vermek. Kararımızı verdik. Eğer başarılı olursak şu kara itleri kovacağız. Aşçıya söyleyin, yiğitleri on gün boyunca bol bol doyursun. Savaşı kazanıp köye döneceğiz. Eğer bu sıkıntıyı çözerse alabildiği kadar gümüş vereceğim. Çözemezse de kellesini alacağım." der. Hanın sağ kolu, aşçıbaşına (asbaz) koşar. Onu uykusundan uyandırarak emri iletir. Aşçıbaşı titreyerek doğrulur ve ne yapacağını bilemez. Tan ağarırken erzak kontrolü için yiyecek kervanlarına gider. Çok az yiyecek kaldığını görüp korkuya kapılır. Sadece birkaç çuval pirinç, bir araba un, azıcık kurumuş peynir ve sürlengen et (kurutulmuş tuzlu et) kalmıştır. Aşçıbaşı bu yiyeceklerin orduya ancak birkaç gün yeteceğini düşünür. Sabah olunca yardımcılara emir verir. Çorbaya lezzet verecek çeşitli otlar toplamalarını ister. Aşçının yardımcıları değişik otlar toplayıp gelirler ve büyük kazanlara su koyup kaynatırlar. İçine sürlengen eti koyarlar. Su kaynayıp altın rengine döndüğü zaman pirinç ve otları eklerler. Böylece çok lezzetli bir çorba ortaya çıkar. Durumu hana iletirler ve han, çorbanın tadına bakmak ister. Sıcak çorbayı içer ve beğenir. Aşçısından razı olur. Çatışma devam eder ve düşman, yavaş yavaş da olsa gerilemeye başlar. Aşçı birkaç gün daha bu çorbayı yapar ancak pirinç biter. Tekrar kara kara düşünmeye başlar. Sabah kazanlara su koyulmasını emreder. Kaynayan suya eti koyup pişirdikten sonra ince*

tarihinin azından 13. yüzyıla kadar götürülebileceği söylenebilir. Bu daeski Türk inançlarının Müslüman Türklerin arasında örf ve adetlere dönüşerek yaşamasını sürdürdüğü düşünülen tarih olan 11. yüzyıla (İnan, 1952: 30) yaklaşık olarak örtüşmektedir.

Anadolu’da pişinin 13. yüzyılda yapıyor olduğu Hacı Bektaş-ı Veli’nin bir kerameti dolayısıyla öğrenilmektedir. Keramet, 14. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Vilayetname*’de geçer. Bu hikâyeye göre Şeyh Lokman Perende hacıya gidip Kâbe’yi tavaf eder ve Arafat’a çıkıp vakfeye durunca yanındaki yoldaşına, bugün arife günü bizim ev cemaati pişi yaparlar, der. Bu sözler Hünkar’a malum olur ve Lokman Perende’nin ailesine gider. Orada gerçekten de pişi yapılmaktadır. Lokman’ın karısından bir tepsiye pişi koymasını ister. Bu pişiyi de hacıdaki Lokman Perende’ye götürür ve verir. Lokman Perende arkadaşlarıyla pişiyi yer ve kabını gizler (Gölpınarlı, 1958: 6)²².

Şahinler’e göre birçok toplumda benzer malzeme ve şekillerle yapılan hamur kızartması, Türk dünyasında Kazaklar, Nogaylar ve Başkurtlar tarafından baurısaq; Kırgızlar tarafından boorsok; Özbekler tarafından bo’g’irsoq; Uygurlar tarafından boğursak/kuymak; Türkmenler tarafından pişme; Azerbaycan Türkleri tarafından ərđək; Balkan Türkleri tarafından pesmet ve lokum; Türkiye Türkleri tarafından lokma ve pişi; Tatarlar tarafından ise kıygaşa olarak adlandırılmaktadır. Yine bunlar kadar sık kullanılmayan gulaç, kolaç, şelpək, mafış, eğdek, keçi ayağı gibi yerel isimleri de vardır. Pişi, bir ekmek çeşidi sayılabilecek türde olması, az malzemeye ve kolaylıkla hazırlanabilmesi, uzun süre bozulmaması ve yenildiğinde hızla enerji vermesi sebebiyle Türk kültüründe mühim bir yere sahip olmuştur. Bunda ayrıca Türk kültüründe değerli kabul edilen un, su ve tuzun birleşiminin de bulunması etkili olmuştur. Çünkü Türklerin birçok ritüelinde yer alan un, su ve tuz, hamur kızartmasında

küçük hamurları kazanlara atar. Hoş koku vermesi için otlar ekler. Bu doyurucu ve lezzetli çorbayı han içer, beğenir ve aşçısına memnuniyetini bildirir. Aşçıbaşı et bitene kadar bu çorbayı yapmaya devam eder ancak birkaç gün sonra bütün et tükenir. Etsiz bir yemeğin askerlere kuvvet vermeyeceğini bilen aşçı çaresiz durumdadır. Sabah olunca tekrar kazanlara su koydurur. Su kaynayınca kazanın içine sadece hamur ve ot attırır. Kıvama gelmesi için de koyunun iç yağından ekler. Askerler ve han bu çorbayı içer ancak hiç beğenmezler. Han kafasını iki yana sallayarak hoşnut olmadığını belirtir. Bunun üzerine aşçı, kalan iki gün boyunca askerlere ne pişireceğini düşünür. Sadece un kaldığı için mayalı hamur yapmaya karar verir. Sabah yardımcılarına, kazanları tekrar ateşe koymalarını buyurur. Kazanlardaki suya dalgın bir şekilde hamur parçalarını eklerken içinde su bulunmayan son kazana hamurları atmış bulunur. Hizmetçilerin su koymayı unuttuğu kazanın içinde sadece çorbanın yağı vardır. Bu kazanda kavrulan hamurun kokusu aşçıyı ve yardımcılarını etkiler. Aşçı bu küçük, sarı ve yuvarlak hamurların tadına bakar ve beğenir. Diğer kazanlardaki suları döktürür ve hepsini bu şekilde pişirir. Hizmetçiler yemeği askerlere götürürler. Daha önce böyle bir şey yemeyen askerler, yemeğin tadını çok beğenirler. Han da tadına bakmış olduğu bu lezzetli yemekten art arda yer. Bu esnada hanın sağ kolu, aşçıyı hanın çadırına çağırarak için gelir: “Hey, baurısaq, seni han çağırıyor.” der. Aşçı öleceğini düşünerek ak çadıra gider. İçeriye girdiğinde han, ayağa kalkarak aşçıyı kucaklar. “Hey baurısaq, hey ustam! Ben senin hamurundan daha güzel bir şey yemedim. Bundan sonra bu yuvarlak hamurun adı baurısaq olsun.” der. Birkaç gün sonra askerler düşmanı yenerler. Savaş biter ve köye gelirler. Herkes hanın aşçısının yaptığı yemek hakkında konuşur ve baurısaq böylece meşhur olur. Şahinler, efsanenin, halktan derlenip dijital bir platforma aktarılmış veya kanalda içerik üretmek için yakın bir zamanda yaratılmış olabileceği tahmin etmektedir (Şahinler, 2022: 4-6). Pişiyeye yönelik böyle bir efsane olduğu belirtilse de bunun tarihi de net değildir. Bu nedenle bu efsane de pişinin tarihini netleştirememekte, ama eskiliğine dair bir fikir vermektedir.

²² Tufantoz elindeki nüshadan bu bölümü çeviri yazılı bir şekilde verir: “Ve Şeyh Lokman Perende Bektaş Hünkâr’a Hacı dediğidir ki zikir olunur: Nakildir ki bir vakt Şeyh Lokman Perende Kible tarafına müteveccih oldu. TakiBeytullahışerifullahı tavaf idüb andan Cebel-i Arafat’a çıkub vakfiyeye turdular. Ve Şeyh Lokman Perende yanında olan refikine didi ki bugün arife günüdür şimdi bayram bizim ev cemaati taam bişübişürürlerdidi. Lokman Perende’nin Arafat dağında adıyla didiği Horasan’da Hazreti Hünkâr’a ma’lum olup meğerki filvaki olvakte şeyhin evinde taam bişürürlerdi. Hemendem Hazreti Hünkâr Şeyh Lokman Perende’nin hanesine varup ehline didiki bir tabak içine bir nice taam koyup bana virindidi anlar dahi bir fağfur tabak içine bir nice taam bişü koyup Hünkâr’ın eline virdiler. Hazreti Bektaş Hünkâr dahi ol tabağı alub Cebel-i Arafat’ta Şeyh Lokman Perende’ye virdi. Ve Şeyh Lokman Perende bu hali göricek hikmet ne itdiğini bildi ve ol taam ile iftar idüb ve ol tabakı sakladı (akt. Tufantoz, 2008: 71-72).

yer almaktadır ve bu da onun Türkler tarafından Tanrı'ya yaklaşmak için kutsal bir araç olarak kullanılmasına yol açmıştır. Böylece hamur kızartması, bireyin doğduğu andan itibaren geçirdiği önemli evrelerde, bu evrelerde yapılan törenlerde, ölmüş ataların ruhunu hoşnut etmek, korkulan şeyleri kendinden uzaktutmak ve güzel şeylerin olması amacıyla iyi dilekte bulunmak için bu yiyecek yapılmıştır. Dinî ve millî bayramlar, elde edilmiş başarı ve kazançlar, kabul olmuş dilek ve adaklar da yine bu yemek ile kutsanmıştır (Şahinler, 2022: 4-6).

Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği adlı makalede Kurtoğlu, saçının Karahanlı ve Oğuz Türkleri arasında görüldüğünden bahseder. Saçının düğün, padişahın tahta çıkması gibi durumlarda yaygın olarak yapıldığını belirtir ve bunun izlerinin klasik şiirde görülebildiğini vurgular (Kurtoğlu, 2009: 89-99). Burada pişi yapma geleneğine dair bilgi bulunmamaktadır. Pişi yapmanın Vilayetname'de bulunup klasik şiirde yer almaması onun halk arasında daha yaygın olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Tufantoz'a göre kansız kurban olan pişigeleneğin izlerini, Balkanlar'da, Trakya'da, Kırım'da görmek mümkündür. Ona göre bu gelenek Anadolu'da İzmir, Artvin, Uşak, Adapazarı, Mersin (kömbe şeklinde), Eskişehir, Tokat gibi illerde de devam eder. Buralarda bazlama, pişi, bişi, pesmet, kabalka, mekik, lokum gibi adlarla anılır. Yapılan derlemelerde pişinin, hayırlı ve özel günlerde yapıldığı belirtilmiş ve yapılma nedenleri olarak;

- (i) o haneden ölenlerin ruhlarının evi dolaşmaya geldiğinde mutlu ayrılmaları,
- (ii) yağ kokutmanın sevap olması,
- (iii) kendilerine veya başkalarına yapılamayan hayrın yağın kokusuyla meleklerle ulaştırılması isteği,
- (iv) mağripten maşrika her yere gidebilen ölü ruhlarının azap çekmesini engelleme onların hatırlandığını gösterme düşüncesi,
- (v) özellikle ölünün parçalanma dönemlerinde (burun düşmesi gibi) acılarını hafifletme amacı gösterilmiştir. Örnek verilecek olursa ölünün ruhu 40. ve 52. gününde evine gelir ve kendinin unutulmadığını hissetmek ister. Ölenin ruhunun yıkandığı yerde 40, evinde ocağında 7 güne kadar dolaştığına inanılan Kırım Türklerinde de kandil günleri, ölünün ruhu yaşamış olduğu evin bacasına konar ve kapılarının eşiğine gelir yakınlarından dua ve yağ kokusu bekler (Tufantoz, 2008). Öztürk de bu uygulamayı Çaycuma'dan yaptığı derlemelerde belirlemiştir. Buna göre cenazenin 52'sinde kabirde ölünün et ve kemiklerinin ayrılma esnasında eziyet görmemesi amacıyla yağ yakılır (Öztürk, 2019: 90).

Kırgızlarda da pişi yapma âdeti vardır. Abromzon'a göre özellikle dinî bayramlardan biri olan Ramazan Bayramı, ataların ruhları yâd edilerek kutlanır. Bu bayramda boorsok pişirilir ve yakılmış 40 adet mum (ince bir hasır otuna pamuğu sararak yağ ile yağlanmışlardır), otağın ocağının etrafına konular ve vefat eden ataların isimleri zikredilerek ocaktaki ateşe atılır (Saliev, 2020: 123).

Polat da Kırgızların arife günü yağ kokuttuklarını ve un veya hamur kızarttıklarını belirtir: Arife gününde *cıtcıkarma* (koku çıkarma/salma) adı verilen bir âdet vardır. Buna göre önce tavada kaynatılan az miktardaki yağa biraz un dökülerek karıştırılır ve kokusunun yayılması sağlanır. Bu kokunun ata ruhlarına gideceğine ve onları memnun edeceğine inanılır. Sonra kutsal kabul edilen borsok (yağda kızartılmış küçük hamur parçası), kattama (katmer-kete) pişirilir, aile içinde yenir. Kur'an okunup ata ruhlarına bağışlanır, dua edilir. Bu uygulamaların büyük sevap olduğuna inanılır (Polat, 2015: 30). Bu da bir tür pişi yapmanın Kırgızlarda bayramdan önce yaşatıldığını gösterir.

Kazaklarda ölümden sonra, her cuma pişi yapılır. Onlarda pişi, bawırsak olarak adlandırılır. Her cumagünü yapılan ilk yedi adet pişi komşulara dağıtılır²³.

Özbeklerde de Özbekistan'ın Hive şehrinde, arife günleri bo'g'irsoq yapılıp mezarlığa götürülür ve buradaki türbedarın konakladığı yere bırakılır. Bu şekilde ziyarete gelen insanların yemesi ve hayır duasının alınması amaçlanır. Özellikle arife ve Cuma günü yapılmasının sebebi, mübarek günlerde evden çıkacak olan kokudan ruhların hoşnut olduğu düşüncesinden kaynaklanır (Şahinler, 2022: 7).

4. Pişi Yakma ve Yağ Kokutma Geleneğinde Yaşayan Eski Türk Dini Unsurları

Pişi yapma ve yağ yakma, eski Türk inancında bulunan ateşe yağ atma ve eldeki tarım ürünlerinden paylaşma saçısının Müslüman Türkler tarafından değiştirilmiş ve dönüştürülmüş şekli olmalıdır. Çünkü Şamanizm'deki uygulamalarda pişi yapmaya dair bir bilginin bulunmaması (İnan, 1952) bunun İslamî dönemde ortaya çıkmış olduğunu düşündürür. Bu gelenekte, eski Türk inancında bulunan ateşe yağ atma, ürünleri çeşitli amaçlarla paylaşma/saçma, töslere yağ yedirme, atalara saygı ve onları doyurma, ocağı koruduğu düşünülen Umay Ana'ya saygıda bulunma, ateşin ve ataların Tanrı'larla bağlantı kurabileceği inançları birleştirilmiş gibi görünmektedir. Ancak atalar kültü ile ateşi yağla doyurma inancı bu âdette biraz daha fazla ön plâna çıkmaktadır. Çünkü pişinin yapılma nedeni olarak *yağın mezardakilerin umacağı için yakılmasının* gösterilmesi bu kanıyı güçlendirmektedir. Gelenekte, ateş, ocak, Umay Ana, saç kurbanları ise dolaylı olarak yaşıyor gibidir.

Türklerde Tanrı ve ata ruhlarına ulaşmak için ateşi besleme ve yağ kokutma inancı pişide bulunmaktadır. Türkler, dileklerin, şükürün, özrün Tanrı'lara ulaştırılmasında ağacın, okun, ateşin aracılık yaptığına inanmışlardır. Hakas Türklerine göre bu araçların içerisinde en etkilisi ateştir²⁴. Ateş, duman ve koku ile yiyecek ve içecekleri Tanrı ve ruhlara ulaştırır. Onun için Türkler, kurban törenlerinde, yoğ töreninde ve düğün ve doğumda ateş yakıp ateşi de yağ, et ve diğer ürünlerle beslerler. Hakaslar, ateş aracılığıyla ölünün ruhunu beslemeye geçmeden önce yağ, et veya ekmekle ateşi beslerler ve bu esnada, *Min (pozının adın adapça) kıldım, tulup salçam. Astabin, suhsabin anda çör, toy-pay sal andağılarnañhada "Ben (kendi adını söylüyor) geldim, yemek getirdim. Orada acıkmadan, susamadan dolaş, Oradakilerle birlikte ziyafet çekin"* şeklinde dua ederler. Çünkü böylece öncelikle ölmüş olan yakınların ruhlarıyla iletişime geçmeye izin verdiği için ateşe şükranlarını sunarlar ve ardından ölünün ruhuna yiyecek ya da içecek gönderip beslerler (Okutan Davletov, 2020: 195-196). Şamanlar da kurban ayinleri sırasında dua ederek beraberlerinde getirdikleri saçları kor hâlindeki ateşe atarlar (İnan, 1986: 68-71; Akgün, 2007: 147-148). Kırgızlar da yoğ töreninde, kesilen hayvanların yağlarından parçalar alıp *tiyebersin!* (yani "ölüye değsin !") diye ateşe atarlar (İnan, 1952: 21-22). Kazaklar da ölünün ruhunun 40 gün evde dolaştığına inanır ve bu süre zarfında mum yakar. Kırgızlarda da bu âdet uygulanır (Maraşlıoğlu, 2018: 12). Yağın ateşle birleşmesinin bir başka yolu olarak görülebilecek bu uygulamayla, bir anlamda ataların hatırlandığı gösterilir ve mumun ateşiyle eriyen yağ, ata ruhlarına ulaştırılır. Öger-İnayet de ruhun bedeni terk ettikten sonra yaşadığına ve aile ve yakınlarını koruduğuna inanan çağdaş Uygur Türklerinin de yolculuğa çıkarken, zorluklarla karşılaştıklarında ya da ölen kişiyi rüyada gördüklerinde yağ kokutarak mezar ziyareti yaptıklarını ifade eder. Bunun dışında da Uygur Türklerinde her perşembe günü "ervah" (ruhlar) için yağ koklatma yapılır. Çünkü inanca göre, ruhlar her cuma Mekke'ye gidip cuma namazı kılarlar. Perşembe günü yağ

²³ Dr. Öğretim Üyesi Perizat YERTEYAVA ile yapılan 10.04.2023 tarihli görüşme.

²⁴ Ölüye Eşlik Eden Nesnelere, tabutun içine veya mezara koyulmakta ya da doğrudan mezarın üzerine dökülmekte veya koyulmaktadır. Ancak bu gıda ürünlerinin ölünün ruhuna ulaşmasının en kesin yolu, bunların ateşe atılmasıdır (Okutan Davletov, 2020: 194).

koklatılırsa ruhlar canlanıp Mekke'ye erkenden ulaşabilirler (Öger, 2013: 49-64). Tıva Türklerinde de ölen kişinin gömülmesinden sonra eş, dost ve akrabalarla toy düzenlenir ve ateşe saç yapılır (Koçoğlu Gündoğdu-Türker, 2016: 152). Böylece yiyecek insanlara ikram edilir ve etlerin/yağın veya saçının kokusu da Tanrı ve ruhlara sunulur (İnan, 1986: 68-71; Akgün, 2007: 147-148). Tufantoz'un yaptığı bir derlemede geçen pişi yapmanın nedeni olarak ifade edilen yağın kokusuyla melaike, tavadakiyle de insanlar doysun düşüncesi Türklerdeki bu geleneğin izleri olarak dikkat çekicidir (Tufantoz, 2008:73).

Ateşle bağlantılı bir sözcük de ocaktır. Ateş, ilahi bir güç olarak somutlaştırılmıştır. Ocak ise ateşi çevrelediği ve ateşin sönmesini engellediği için önemlidir. Pişinin de ocakta ve ateşte yapılması onun kutsallarla ilişkilendirilmesini kolaylaştırmıştır. Pişi yapma ve yağ yakımıyla ocak da kutsanmış ve böylece Umay Ana da memnun edilmiş olur. Çünkü Umay Ana ocağı, evi ve ailenin mutluluğunu koruyan bir Tanrı'dır. Ayrıca pişi yaparken ocağın ve evin temizlenmesi de ona saygı sunulmasını sağlar. Umay Ana'ya saygı için Sibirya Türklerinin ateşi kirletmemeye çalışmaları, ocak ve çevresini temiz tutmaya gayret etmelerinde de (Maraşlıoğlu, 2018: 10-12; Kumartaşlıoğlu, 2012) bu inanç yaşatılır. Hakasların da ateşi evin koruyucusu olarak görüp onu *Ot İne "Od Ana" ya da Ot Eezi "Od İyesi"* olarak beslemelerinde de bu inanç (akt. Okutan Davletov, 2020: 194-196) yaşasa gerektir²⁵. Ayrıca bir şaman duasında geçen

Kökleri altmış dal olan mübarek kayın ağacının ilk bittiği günden itibaren sen,
Ateş anamız, açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın,
Yemeklerimizi pişirmek için sacayaklarımızı kurdun,
Üzerinde dokuz kulplu tunç kazanımızı kaynattın!
Göklerde yüzen ak bulutları ısıtıyorsun, kızartıyorsun!
Umay anam, sana aş veriyorum, ye!
Geceleri bizi koruyor, gündüzleri bizi bekliyorsun!
dizeleri de ateş ve Umay ananın kutsanması açısından dikkate değerdir (İnan, 1976:

45).

İnan'ın kurban merasimleri, ilk olarak Gök Tanrı için düzenlenir. Sonra ata ruhlarına, sırasıyla yer-su gibi ruhlara kurban sunulurdu. Bu anlatılan merasimlerin en önemlisi, hiç şüphesiz Gök Tanrı için düzenlenen kurban merasimleridir. At ve koyun, renkleri beyaz olmak şartıyla bu merasimlerin temel kurbanlarıydı, (İnan, 1986; Akgün, 2007: 145) şeklinde belirttiği bilgiler de pişinin, Gök Tanrı'dan sonra gelen Tanrı'lardan olan Umay Ana'ya, ateş ve ata ruhlarına sunulmuş olabileceği görüşü de pekiştirilmiş olur.

Pişinin kadınlar tarafından yapılması da onu kansasız kurbanlarla ilişkilendirilmesini pekiştirir. Çünkü kadınlar, dua ederek, ocağa (ateşe) yağ atarak ve saç kurbanları sunarak ruhlara müracaat edebilir, atalarına ateş yoluyla ulaşabilir ve onlarla konuşup akıl alabilir (Akgün, 2007: 144, 148).

Ölü ruhunun eve geldiği düşüncesi onun misafir olarak karşılanmasını gerektirir. Pişi yapmayla misafir de hoş bir şekilde karşılanmış olur. Türklerin misafir geldiğinde ev ve etrafındaki ruhlara saç yapması (Akgün, 2007: 143) âdeti de bu şekilde yaşatılmış olur.

Yağ kokusu atalara ateş aracılığıyla gönderilir. Ancak ilk zamanlarda ata ruhlarına aş doğrudan doğruya ölüye verilerek, yani mezarına konarak veya dökülerek (İnan, 1976: 153) sunulmuştur. Ancak bunun çeşitli nedenlerle her zaman mümkün olmaması, Türk halkını

²⁵Güngör'e göre Türklerde ateş kültü, aile ocağı kültü ile yakından ilgili olmalıdır. Aile ocağı kültü de çok büyük bir ihtimalle, atalar kültü ile ilgilidir (Güngör, 2012: 26).

böyle bir çözüme itmiş olmalıdır. Ateşin yağ kokusunu ata ruhlarına ulaştıracağı düşüncesi, ata ruhlarına daha kolay bir şekilde ulaşmayı da sağlamış olabilir.

5. Kızılyer’de Pişi Yapma ve Yağ Kokutma

Pişinin Hazırlanması ve Yapımı

Kızılyer’de pişi olarak adlandırılan pişi komşularla veya eş dostla paylaşmak için yapılıyorsa hamur, büyük bir leğene mayalanır. Pişinin yapılması ve hazırlanmasında yine eş, dost ve akrabalarından yardım alınır. Pişinin unsuz ve hamuru çok fazla sertleştirmeden (yuvma) yapılmasına özen gösterilir. Yine cevizden biraz daha büyük olan hamur bezelerinin (parça) parmak uçlarıyla küçük vuruşlarla büyütülmesi (zamandan tasarruf için oklavayla yapanlar da vardır) ve yaklaşık el büyüklüğüne getirilmesi amaçlanır. İstenilen büyüklüğe getirilmiş pişiler kızartılır. Kızartma işlemi bahçedeki ocakta yapılır ve pişirilmesinde odun ateşi kullanılır. Pişinin iyi kızarması için yağ iyice kızdırılır. Eğer yağ kızmadan pişi yapılmışsa onlar dağıtılmak için kullanılmaz.

Pişi Yapılma Nedenleri ve Sunumu

Kızılyer’de pişi, genellikle ölünün arkasından veya dinî bayramlardan önce yapılır. Pişi, ölünün arkasından belirli günlerde belirli amaçlar için yapılır. Bunlar, 3’ü, 7’si, 40’ı, 52’si ve senesi veya yıl dönümüdür. 3’ünde ölünün ağzının köpüklendiği düşünülür. Ağzının sabunu şeklinde de ifade edilen bugünde ölünün ağzındaki köpüğün giderilmesi ve ağzının açılması hedeflenir. Bu şekilde ölünün rahatlatılacağına inanılır²⁶. İlgili günde pişi yapılır ve dileyen pişiyle birlikte diğer ikramları (tavuk etli pilav, ekmek vb.) eşe, dosta, komşuya dağıtabilir. 7’sinde de ölünün kefenden kurtulduğuna inanılır. Ölünün kefenden kurtulurken de rahatlatılması gerekir. Bu amaçla da helva karılıp ekmekle dağıtılır. İsteyen pişi de yapar. 40’ında ölünün burnunun düştüğüne inanılır. Ölünün burnu düşerken çok acı çekeceği düşünülür. Burnu düşerken onun rahatlatılması için pişi yapılır. 52’sinde de ölünün etleri düşer. Bugün de ölünün, çok acı çekeceğine inanılır. Onun acısının hafifletilmesi ve rahatlatılması için pişi yapıp yağ kokutulmalıdır. Ölünün yıl dönümünde de onun hatırlanması amaçlı yemekler verilir. Bu yemek günümüzde lokma döktürme âdetine dönüşmüştür. Ancak bunları yapmak istemeyenler evinde pilav ve pişi yaparak dağıtabilir. Bu uygulamaların her birinde aynı zamanda Kuran ve mevlit okutularak dua edilir.

Ölünün arkasından yapılan törenlerde dağıtılacak ikramlıklar onun konulduğu yer veya türüne göre adlandırılır. Yufka ekmeğine veya somun ekmeğine pişi sarılırsa ekmek/yufka/pişi sargısı olarak; helva sarılırsa helva sargısı olarak; pilav sarılırsa pilav sargısı olarak adlandırılır. Servis için ilk zamanlar sepet, elek veya sofraya bezleri kullanılmıştır. Ancak günümüzde çoğu âdet gibi bunlar da değişmiştir. Günümüzde bu hayırlar somun ekmeği ile birlikte tek kullanımlık kapların içerisine konularak dağıtılır.

Geçmiş dönemlerde yapılan hayırların hazırlanması şu şekildedir:

Pişi, pilav, helva sargısı/hayrı hazırlama: Ölü evinde bir grup kişi, pişi yaparken bir grup yufka yapar. Bu sürede pilav pişirilir ve demlendirilir. Pilavın üzerine konulacak tavuk etleri de haşlanır. Yeni açılan ve saç üzerinde çok pişirilmeyen yufka alınır, ortasına, üstüne haşlanmış tavuk etlerinden parçalar serpilmiş pilav konur ve yufkanın bir tarafı (kanadı) pilavı örtecek şekilde kapatılır. O kapatılan kısma 3-4 pişi konur ve sonra yufkanın diğer tarafı kapatılır. Pilav, pişi hizasına gelecek şekilde yufka üzerine bir parça helva konur ve sonra yufka diğer parçalarıyla kapatılır. Bir çeşit yufka bohçası hâline dönüştürülür.

²⁶Tufantoz’un yaptığı derlemelerde de ilk üç gün, ölünün ruhunun hesap verdiği ve bu hesap vermeden sonra ruhun gidip kemiklerin dağıldığı gün olarak ifade edilmiştir. Bu dağılma işlemleri sırasında rahatlaması için helva dağıtıldığı belirtilmiştir (Tufantoz, 2008:77).

Helva sarması: Sıcak yufka ekmeğinin içerisine yeni yapılmış (karılmış) ve dinlendirilmiş helva konur ve dürüm yapılarak dağıtılır. İstenirse yanına pişi de eklenir.

Lokma hayrına da bu işi ekibiyle yapan ustalar çağrılır ve yapılan lokmalar ya kişinin evinin önünde veya belirlenmiş bir mekânda ikram edilir.

Bazı hayırlarda Kuran ve mevlit okutulurken bazılarında da iyi dilek ve dualarla yetinilir. Allah kabul etsin, ölünün ağzında bulunsun, Allah ölünün ağzına değirsin/değdiresin, sorgusu hafif olsun, mekânı cennet olsun, duaları, bu amaçla sıkça yapılan dualardandır.

Hayırların yapımında genellikle kadınlar görev yapar, dağıtımında da çocuklardan, gençlerden yardım alınır. Bunların bulunamadığı durumlarda evin genç ve orta yaşlı bayanları da dağıtımda görev yapabilir.

Günümüzde ölü arkasından verilen ikramlar hayrını yapmak, 52.sini yapmak/okutmak, ağzını açmak, Kuran okutmak (genellikle akraba ve eş, dost çevresiyle yapılan yemekli ikram), mevlit okutmak (eş ve dost yanı sıra tüm köy halkının davetli olduğu yemekli törendir) ve lokma döktürmek gibi adlarla anılır.

Köyde pişi, bayramlardan önce de yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Bayramdan önce yapılacak pişinin özellikle arife günü yapılması daha makbul olarak görülür. Ancak işi olanlar buğday adı verilen arifeden bir önceki gün veya birkaç gün önce de pişi yapabilirler. Pişi, ölüler umar, yağ kokusu bekler diye yapılır. Pişinin yapılması ve nedenlerini annesinden öğrenen Elif Dana'dan yapılan derlemeye göre, ogün (arife günü) ölü anne, baba veya atanın ruhu orta büyüklükte bir sinek şeklinde eve gelir. Evin içine de girip çıkabilir. Çok nadir olarak görülen ve sinek şekline de girebilen ruh, akşama kadar ev halkının kendini hatırlamasını bekler. Eğer evinden yağ kokusu alırsa mutlu bir şekilde geri döner, eğer yağ kokusu almazsa boynu bükük kalır ve o şekilde geri döner. Onun için annesinin dediği gibi hiçbir şey yapılamazsa közün üstüne yağ dökülerek de olsa ölüler hatırlanmalıdır. Közün üstüne dökülen yağ, ölünün ruhuna ulaşır.

Yine köyden Hatice Arslan da önceleri ölü umar, mezardakiler bekler (eveli ölü umar, mezardakiler bekler), denirdi. Biz de bunun için pişi yaparız, der. Ona göre azıcık yağ kokutup veya ateşe yağ damlatılıp ölülerin ruhuna (*uruhuna*) gönderilmeside yeterlidir. Çünkü pişi yapılamasa bile yağın ateşe dökülmesi yeterli olur. Genellikle sıvı yağ tercih edilir, ama varsa kuyruk yağı ve hatta hayvansal yağlar da ateşin içerisine gömülür.

Zeliha Yıldız da ölülerin bayram günleri hatırlanmak istediğini ve bunun için arifeden yağ kokutulması gerektiğini belirtmiştir.

Köyün orta yaş ve üzerindekilerce bu inanç bilinir ve uygulanmaya çalışılır. Gençler de altında yatan nedeni çoğu zaman bilmeseler de pişi geleneğini devam ettirmeye çalışırlar.

Bayramlarda evdeki kadınlar tarafından yapılan pişi, evde çocuk varsa onlara dağıtılır. Dağıtımda 3-4 pişinin komşuya verilmesi istenir. Eğer evde çocuk yoksa pişiyi ev sahibi kendisi dağıtır. Evin yaşlısının pişiyi dağıtması onlara saygı gereği uygun görülmez.

Bayramlarda pişi yerine lokma da yapılmaktadır. Ancak lokma yapımı daha azdır. Günümüzde pişi yapımı, ekmeğe, tahin helvası veya gofret dağıtımına dönüşse de hâlâ yaygınlığını korumaktadır. Pişi yapamayanlar -her ne kadar azalsa da- ateşe yağ dökerek de yine yağ yakmayı sürdürmektedir.

Kandillerde pişinin yaygın olarak yapıldığı görülmemiştir. Yine her perşembe günü de pişi tören amaçlı yapılmaz.

Pişi ayrıca ramazan ayı içerisinde teravih namazından çıkanlara ikram edilmek ve onların duası alınmak amacıyla da yapılmaktadır. Bu amaçla yapılan pişi cami imamına bırakılır. İmamın onu ve diğerlerinin de getirdiği ikramlıkları (çikolata, gofret, lokma vb.) teravih namazından çıkanların görüp alabileceği şekilde sunması istenir. Bundan kazanılan sevabı aileler, ölmüşlerine gönderir. Böylece kalabalık kişilerin katılımıyla mevlit okutamayan aileler, teravih namazı beklenirken toplu mevlit okutulması sevabından yararlanmayı arzu ederler.

Sonuç

Eski inançlar, inanç değiştirme durumunda da yaşamaya devam ederler. Pişi yapma ve yağ yakma da bunlardan biridir. Bu gelenek, İslamiyet'in içerisinde eski Türk inancının değiştirilmiş ve dönüştürülmüş bir uygulaması olarak Türk dünyasında olduğu gibi Denizli'nin Honaz İlçesi'nin Kızılyer Mahallesi'nde de yaşatılmaktadır. Binlerce yıllık geleneğin hâlâ canlı bir şekilde, nedeni de kısmen hatırlanarak yaşanması Türklerde yazılı olmayan inanç ve ritüellere verilen önem ve yaptırımını göstermesi açısından değerli bulunmaktadır. Ancak bu tür âdetlerin bir milletin kimliğini belirleyen unsurlar olduğu ve yaşatılması gerektiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un da sözlüğünde eski Türk inancının izlerini taşıyan âdetleri onlardan sakındırarak anlatmamasında onların yaşatılması gerektiği düşüncesi yatmalıdır (İnan, 1952: 22). İnan, bu âdetlerin bir kısmının İslamiyet'le çelişen bidatler (İnan, 1952: 30) olduğunu düşünmektedir. Bundan dolayı İslamiyet'e zarar verenler terk edilmelidir. Tarafımızca insana zarar vermeyen, İslamiyet'in emirleriyle örtüşen âdetlerin yaşanması ve yaşatılması gerekir. Çünkü gittikçe küreselleşen dünyada herkesin birbirine daha fazla benzediği günümüzde, millî kimliği yansıtan uygulamaların yaşatılması kimliklerin kaybolmaması açısından gereklidir. Tarihin incelenemez safhalarıyla bağ kurmamızı sağlayan bu âdetler Türk kültür tarihinin ortaya çıkarılmasıyla Türklerin kendi aralarında bağlarının güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Burada şu da vurgulanmalıdır. Türklerin kutsal kabul ettiği varlıklar, acaba Türkler için tapınılan varlıklar mıdır; yoksa saygı duyulan varlıklar mıdır? Yere düşen ekmeğin yerden öpülerek alınması, bir tapma olarak mı yorumlanmalıdır; yoksa o bir saygı mıdır? Türklerin âdetlerini derleyenlerin bunları bir inanç sistemi gibi görmesi ve onlara Tanrı imajı vermesi de onların İslâmiyet'le ters düşüyormuş gibi görünmesine de neden oluyor olabilir. Yapılan uygulamalara, ağaca saygı gösterme, tabiata önem verme penceresinden bakılması, onların Yaratan'a ortak koşmak için değil, bilakis her canlının, Yaradan'dan ötürü önemsendiği ve onun kutsandığı şeklinde düşünülmesini sağlayabilir.

Sözlü kültürde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan âdetler ve söz varlığı, yazıya da geçirilmelidir. Bu çalışmayla bir mahallede yaşayan bir âdet de kayıt altına alınmaya çalışılmıştır.

Eski Türkler de İslâmiyet'teki gibi ruhun ölmediğine inanırlar ve ona beden ölmesinden sonra bile saygı göstermeye devam ederler. Bu saygıyı, onu öldükten sonra da anıp beslemek şeklinde ifade ettikleri söylenebilir. Çünkü bu besleme, gerçek bir besleme değil, ruhu hatırlamayı temsil eden mecazî bir beslemedir. Bu yapılırsa ruhun sevgisi kazanılmış ve onun yapacağı kötülüklerden kurtulma fırsatı bulunmuş olacaktır. Bu düşüncenin, gençlere atalarını öğretme yanında onlara saygı duyulması gerektiğini de öğreteceği düşünülmektedir. Yaşlı genç birlikte yapılan böyle bir törenle Türk gençliği

tarihini, kültürünü, atalarını öğrenme fırsatı bulabilecek ve yine çevresiyle birlik ve beraberlik içerisinde yaşaması gerektiğini öğrenebilecektir.

Pişi yapmada da görüleceği üzere Türkler eski inançların uygulamalarını buldukları yere, yetiştirdikleri ürüne ve maddi durumlara göre güncelleştirmişler ve güncellemeye de devam etmektedirler. Bu durum, eski inançların yaptırımları bulunduğunu, ama bunun bir şekilde bağlı olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Çalışmadan çıkarılan bir başka sonuca göre yağ kokusu, hatırlıyorum demeyi sağlar ve ölü azabını hafifletmeye yardımcı olma isteğinin belirtir. Pişi ise hem yağın boşa yanmasını önlemek hem ateşi beslemeye aracı olmak hem de eş ve dostla paylaşmayı sağlamak amacı taşıyan bir ikramlık durumundadır. Pişi gelenlere ikram edilmeyi sağlasa da uygulamada temel olan yağın yakılması gibi görünmektedir. Çünkü Tanrı ve Ruh'lar kokuyla doyar.

Çalışma kapsamında Kızılyer'de pişi, pişi yapma, yağ yakma, yağ kokutma, mezardakiler umma, ölü hayrı, yufka sargısı, pişi sargısı, hayır, Kuran (küçük mevlit töreni), mevlit, lokma hayrı, pişi dağıtma gibi söz varlığı da oluştuğu belirlenmiştir.

Öneriler

Türklerin boyları arasındaki farklar, bunların Anadolu'daki etkileri söz varlığı açısından ele alınmaktadır. Ancak bu verilerin etnoğrafik özellikler ve bunların yaşatılış şekilleri ile de desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Pişi yapma da hem adlandırma hem pişinin yapılma şekli hem de yapılma günleri olarak boylarla ilgili bilgiler sunabilecek dinî bir etnoğrafik özelliktir. Konunun bu açıdan da incelenmesi gerekir.

Kurban edilecek hayvanların renkleri de Türkler açısından önemlidir. Bunun için boz, kızıl, ak ve sarı renk daha çok tercih edilmiştir. Türklerdeki saç ürünleri de bu renklerle ilgili olabilir. Bezerinov'un Türkler için süt; göğün üst özelliklerini, beyazlığı, bolluğu, doğruluğu temsil edip, saflığın koruyucusu sayıldığı için öne çıkarılmıştır. Bu sebeple süt ürünleri geleneğe göre, göğün kutsal varlıklarının hakkıdır, ifadesi de saçının renklerinin önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir (Akgün, 2007: 142). Konunun bu açıdan ele alınması ölünün arkasından yapılan pişi veya helvanın nedeni hakkında da fikirler sunabilir. Saçıda kullanılan sütün, kızartılmış ekmeğin, düğünlerde baştan saçılan mısırın renkleri bu açıdan dikkat çekici bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Akdağ, Gürkan-Sormaz, Ümit-Özata, Esat (2019). Yas Törenlerinde Yemeğin Varlığı: Ölüm Sonrası Yemek Ritüelleri. (Burçin Cevdet Çetinsöz (ed.)): *VIII. Ulusal IV. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu. 19-20 Nisan 2019, Anamur/Mersin, Türkiye, Bildiri Kitabı* 552-557.

Akgün, Engin (2007). Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu Ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar. *Journal Of Social Sciences* 1(2): 139-153.

Anohin, Andrey Viktoroviç (1924). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. (Abdülkadir İnan (çev.)), (1968). *Makaleler ve İncelemeler*. TTK Basımevi, Ankara.

Aslan, Namık (2006). İduk Geleneğinin Anadolu'da Yaşatılan Bir Şekli (Etyemez Köyü Hak Salımı Âdeti). *TÜBAR-XIX*: 245-256.

Atalay, Besim (çev.) (1985). *DivanüLügati't-Türk Tercümesi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayımları.

Bardakçı, Kürşat (2020). Eski Türklerin Geleneksel İnanç Sisteminde Salgın. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126(248): 41-48.

Başçetinçelik, Ayşe (t.y.). Adana Halk Kültüründe Ölünün Ardından Evde Yapılan İşlemler. file:///C:/Users/hp/Downloads/Adana%20Halk%20K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BCnde%20%C3%96l%C3%BCn%C3%BCn%20Ard%C4%B1ndan%20Evde%20Yap%C4%B1lan%20C4%B0%20C5%96lemler_.pdf

Bekki, Selahaddin (1996). Türk Mitolojisinde Kurban. *Akademik Araştırmalar*, 1(3): 16-27.

Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

Çoruhlu, Yaşar (2020). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. Ötüken Yayınları, İstanbul.

Doğan, M. Sadi-Doğan, Cihangir (2011). Tarihsel Gelişim Sürecinde Yörükler. *Journal of Economy Culterand Society*, 30: 15-29.

Eliade, Mircea (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*. (Mustafa Ünal (çev.), Konya: Serhat Kitabevi.

Eren, Umut (2015). Türklerde At Kurbanı ve Dede Korkut'taki İzleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15/2: 66-74.

Eröz, Mehmet (1980). Türk Boylarında 'Kansız Kurban' Geleneği. *Türk Kültürü*, XVIII: 211-214.

Esin, Emel (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*. (Türk Kültürü El-Kitabı, II. CİLD I/b'den Ayrı Basım). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1958). *Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli (Vilayet-name)*. İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Güngör, Harun (2010). Şamanizm, *TDAV*: 325-328.

Güngör, Harun (2012). *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bay%C3%A7ar>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Erlik>

https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z%C4%B1yer,_Honaz

<https://www.nufusune.com/150547-denizli-honaz-kizilyer-mahallesi-nufusu>.

İnan, Abdülkadir (1952). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4: 19-30.

- İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Karlığa, H. Bekir (1991). Anâsır-ı Erbaa. *TDAV* 3: 149-151.
- Koçoğlu Gündoğdu, Vildan-Türker, Ferah (2016). Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düşün, Ölüm. *Türkbilig*, 32: 141-154.
- Kumartaşlıoğlu Satı (2012). *Türk Kültüründe Ocak ve Ateş Kült.* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir.
- Kurtoğlu, Orhan (2009). Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği. *Milli Folklor*, 21(81): 89-99.
- Küçük, Mehmet Alparslan (2013). Geleneksel Türk Dini'ndeki Ana/Dışıl Ruhlar'a Mitolojik Açıdan Bakış. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1*: 105-134.
- Maraşlıoğlu, Hasan (2018). *Geleneksel Türk Dini İnanışlarında Ateş Kültü.* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Okutan Davletov, Nühket (2020). *Hakas Şamanizminde Ölüm.* Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ögel, Bahaddin (2003). *Türk Mitolojisi 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Öger, Adem-İnayet, Alimcan (2013). Uygur Türklerinde Ölüm İle İlgili İnanış Ve Adetler. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1/2: 49-64.
- Öztürk, Dilek (2019). *Ereğli (Zonguldak) İlçesinde Geçiş Dönemleri.* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Parlaz, Selim (2007). Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Honaz Kazası, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, (Ayfer Özçelik-M.Yaşar Ertaz-Selim Parlaz vd. (ed.)), Denizli: PAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları: 142-148.
- Polat, Kemal (2015). Kırgızlarda Ramazan Bayramı Etkinlikleri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1: 25-48)
- Roux, Jean-Paul. (1994). Türklerin ve Moğolların Eski Dini. (Aykut Kazancıgil (çev.)). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, Jean-Paul (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Saliev, Meder (2020). Kırgız Türkçesinde Ölüm Kelimesi ile İlgili Kavram Alanı. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16: 109-127.
- Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar (Türkmenler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Temiz, Ceren (2007). *Rüzgâr, Şimşek Ve Yıldırım İle İlgili Türk Âdet Ve İnanmaları Üzerine Bir Araştırma*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Tufantoz, Abdurrahim (2008). Orta Asya'dan Balkanlar'a Türklerde Pisi ve Helva Pişirme Geleneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 45: 69-81.

Tuğcu, Tuncar (2000). *Batı Felsefesi Tarihi*. Alesta yayın.

Uygun, Azize (2019). Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması Ve Yağ Takdimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(43): 148-163.

Ünal, Mehmet Ali (2007). XVI. Yüzyılda Honaz Kazası. *Uluslararası Denizli ve Çevresi tarih Sempozyumu Bildiriler*, (Ayfer Özçelik-M.YaşarErtaz-Selim Parlazvd. (ed.)) Denizli: PAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları: 103-110.

Üren, Umut (2015). Türklerde At Kurbanı ve Dede Korkut'taki İzleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15/2: 66-74.

Yeşildal, Ünal Yılmaz (2015). *Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kaynak Kişiler

Hatice Arslan: 1934 Kızılyer köyü doğumlu, okur yazar değil. (Hayattadır.).

Elif Dana: 1940 Kızılyer köyü doğumlu, okur-yazar değil. (Hayattadır.).

Zeliha Yıldız: 1952 Kızılyer doğumlu, okur-yazar değil. (Hayatta değil.)